

BİR POLİTİK PRAGMATİZM BİÇİMİ OLARAK POPÜLİZM

Armağan ÖZTÜRK*

ÖZ

Pragmatizm deneyimi kendisine referans alan bir hakikati yorumlama biçimidir. Pragmatik düşünce metafiziğe karşı sorun çözmeye odaklanır. Bireylerin davranışlarına yol gösteren ahlaki duyarlılık pragmatizm içinde önemli bir unsur olarak ön plana çıkar. Çalışmamız önce pragmatizm içindeki temel izlekleri ayrıntılı bir şekilde ele almayı ve bu yolla bahsi geçen felsefenin temel argüman, ikilem ve tartışmalarını ortaya koymayı amaçlar. Bu bağlamda pragmatizme katkı sunmuş farklı düşünürler arasındaki benzerlik ve farklılıklar, pragmatizmle popülerleşen akışkan kavrayış düzeyi ile pragmatizm-faydacılık ilişkisi sorunsalımız içinde ağırlıklı bir yere sahiptir. Popülizm ise tartışmamızın bir diğer başlığına karşılık gelir. Makalenin iddiası pragmatik düşünme tarzının popülizmin temel özelliklerinden biri olduğu yönündedir. Popülizm eleştirmenleri bu ideolojik formdaki pragmatik düşünme ve eyleme tarzını basit bir çıkarıcılık, kısa erimli bakış açısı ve ahlak yoksunluğu olarak betimlemek eğilimindedir.

Anahtar Kelimeler: Pragmatizm, popülizm, deneyim, ahlak, siyaset.

POPULISM AS A FORM OF POLITICAL PRAGMATISM

ABSTARCT

Pragmatism is a way of interpreting reality that draws on experience. Pragmatic thought focuses on problem-solving, as opposed to metaphysics. Moral sensitivity, which guides individual behavior, stands out as a crucial element within pragmatism. Our study aims to first examine the fundamental themes within pragmatism in detail and, through this, to reveal the fundamental arguments, dilemmas, and debates of this philosophy. In this context, the similarities and differences among different thinkers who have contributed to pragmatism, the fluidity of understanding popularized by pragmatism, and the relationship between pragmatism and utilitarianism play a significant role in our discussion. Populism, on the other hand, corresponds to another topic of our discussion. The article argues that a pragmatic way of thinking is one of the fundamental characteristics of populism. Critics of populism tend to portray this ideological form of pragmatic thinking and action as simple self-interest, short-term perspectives, and a lack of morality.

Keywords: Pragmatism, populism, experience, morality, politics.

* Prof. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.
E-Posta: armagan.ozturk1980@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8711-3195,
Artvin/Türkiye.

Giriş

Pragmatizm sorun çözmeye odaklanır. Hakikatin yorumlanması ve yeniden yaratılmasında bu pratik düşünme ve eylem anlayışı ön plana çıkar. Gündelik hayat deneyimle şekillendirilir. Akışkan deneyim dışında sabit hiçbir şey yoktur. Makale içinde temel tezlerini özetlediğimiz Pierce, James, Dewey ve Rorty gibi düşünürler pragmatizme farklı bağlam ve düzeylerde katkı sunmuştur. Düşünürlerin pragmatik felsefeye olan katkısını parantez içine almak kaydıyla pragmatizmin metafizik geleneğe yönelik bir eleştiri seti olduğu kadar bireye yön veren bir ahlak rehberi olarak da iş gördüğü söylenebilir.

Pragmatizm-popülizm ilişkisine geçmeden önce son durak pragmatizmin faydacılıkla olan bağlantısı olacaktır. Özellikle Türkçe yazında sıklıkla aynı anlamda kullanılan bu iki kavramı birbirinden tam olarak ayırtırmak imkansızdır. Ayrıca bir faydayı gözeterek siyaset yapma popülizmin esaslarından biridir. Bu bağlamda faydacılık üzerine bir dizi hatırlatma popülizm açısından da anlamlı olacaktır.

182

Makalenin sorunsalında ayrıcalıklı bir yere sahip olan popülizm ise liberalizm karşıtı demokrasi anlayışı, lider-halk özdeşliği ve pragmatik düşünme alışkanlığı üzerinden analiz edilmiştir. Bu özelliklerden sonuncusu ile pragmatizm arasında doğal bir devamlılık olduğu savı ise derinleştirmeye çalıştığımız bir diğer temel meseleye karşılık gelmektedir. Bu bağlamda pragmatik düşünme tarzının popülizmin kurucu özelliklerinden biri olduğu iddia edilecektir. Popülizmle pragmatizmin birbirine yaklaştığı alanlar hem metodolojik hem de araçsal akılla ilgilidir. Pragmatiklerin büyük genel meseleler ve soyut düşünme tarzına karşı somut dünyanın somut sorunlarına çözüm bulmaya çalışan işlevsel bakış açısı popülizmin reel politiğinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Tabii pragmatizmdeki etik duyarlılık ve felsefi derinlik dikkate alındığında popülizmin pragmatizmden esinlenen, ama aynı zamanda onu araçsal akla doğru daraltıp basitleştiren bir yorum gibi sonuç doğurduğu da görülecektir.

Pragmatizm Nedir, Ne Değildir?

Pragmatik felsefe hakikati ortaya çıkarmaktan çok yarattığımızı ileri sürer.¹ Bu genel başlangıç pragmatizmi çok katmanlı bir şekilde incelememizi

¹ John Shook, *Amerikan Pragmatizminin Öncüleri*, çeviren Celal Türer, İstanbul: Üniversite Kitapevi, 2003, 118.

kolaylaştırır. Pragmatizm aynı anda bir anlam, hakikat, inanç, etik ve araştırma teorisidir. Bu özellik veya yönelimlerden hangisinin ne ölçüde ağır basacağı düşünür ve ele alınan sorunsala göre değişebilir. Mesela kavramın mucidi kabul edilen Charles Sanders Peirce'de anlam tartışması ağır basar. Düşünür, anlamı hareket, deneme veya deneyimle ilişkilendirir. Bilim insanları ve felsefecilerin şeylerin anlamını ortaya çıkarmak için kullandığı standartları soruşturmak pragmatizmin öncelikli amacıdır. Peirce'e göre bir şeyin ne olduğu o şeyin ne işe yaradığından bağımsız bir şekilde ele alınamaz. Pragmatizmin ayırt edici özelliği ise sorun çözmesidir. Düşünme ve sorun çözmenin aynı anlama geldiğini düşünür Peirce. Felsefe ve bilim sorun çözmüyorsa orada düşünce etkinliğinin kendisiyle ilgili bir sorun yaşıyor demektir.² Bu son hatırlatma bağlamında Peirce'nin pragmatizminin bir tür metafizik eleştirisi gibi sonuç doğurduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü Peirce sorunlarının büyük bir kısmının gerçekte sorun olmadığını ve (veya) geleneksel felsefenin hakikate yaklaşımının işlevsiz açıklamaları derinleştirdiğini iddia etmiştir.³ Bahsi geçen tespit şüphesiz ki düşünürün tavrıyla sınırlı değildir. Peirce'yle başlayan hikaye zamanla pragmatizmin genel karakterine dönüşür. Bu felsefi yorumda deneyim, olay, eylem, süreç ve sonuç her zaman ön değerlendirme, apriori ilkeler, kategori ve özlerden daha önemli olmuştur.⁴

William James'le birlikte ise pragmatizm tartışmasının teorik odağı anlamdan eyleme ve davranışa kayar. Gündelik hayata daha fazla dokunan, deneyimi Peirce'e göre daha yoğun bir şekilde vurgulayan James felsefesi pragmatizmin popülerleşmesini sağlayan teorik bir kaldıraç gibi de iş görür. James'in Hume'la çıkmaza giren deneyimciliğe yeni bir soluk getirdiği söylenebilir. Ona göre felsefe yaşamın kendisi ve ihtiyaçlarıyla ilgilidir. Somut durum felsefeyi var eder. Bu nedenle tanrı ve mutlak ruh gibi ilkelere başvurmak, nedensellik sorununa takılmak ve (veya) her meseleyi diyalektikle açıklamak

² Charles Sanders Peirce, "Pragmatism in Retrospect: A Last Formulation," içinde *The Philosophy of Peirce: Selected Writings*, ed. Justus Buchler, New York: AMS Press, 1978, 270-2; Nejat Doğan, "Pragmatizmin Felsefi Temelleri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 20, (2003): 83; Bryan Magee, *Büyük Filozoflar/Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi*, çeviren. Ahmet Cevzici, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000, 293.

³ Celal Türer, "Charles S. Peirce'ün (Pragmatik) Doğruluk Teorisi," *Kaygı* 13, (2009): 71-82; Celal Türer ve Metin Aydın, "Utilitarianism" ve "Pragmatism", *Farklar, Ortak Noktalar*, *FLSF* 28, (2019): 131-2.

⁴ Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999, 481; Gerald Lee Gutek, *Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar*, çeviren Nesrin Kale, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2017, 91.

yerine somut sorunlara pratik çözümler bulmak daha yararlıdır. Pratikte farklı sonuçlar doğurmayan teorik tercihler arası tartışmalar ise anlamsızdır. Olgusal dayanağı olmayan spekülasyon, idealist ve rasyonalist akımlara mesafe koyan düşünür gerçekliğin tahlili karşısında akışkan ve araçsal bir felsefede karar kılar. Ona göre tecrübeyle oluşan bir gerçeklik vardır. Bu dünya mutlak ve kesin olmamak koşuluyla mümkün ve makuldür. Bahsi geçen dünyada kanaatler eylemleri hazırlar. Ayrıca doğru bilgi gerçekle uyuşan bilgi; doğru fikir doğrulanabilen ve işe yarayan fikirdir. Bilginin değeri ve doğruluğu faydayla ilgilidir. Deneyim her hangi bir fikrin doğruluğunu test edebileceğimiz tek zemindir. Olgu ve deneyim sürekli bir şekilde değiştiğinden doğrulama sabit kalmaz. Bu nedenle aynı anda sağduyu, bilim, dinsel kavrayış, romantizm ve yaşam ilkelerinden faydalanma da yanlış bir şey yoktur. James pragmatik insanların hakikati aramadığı, sadece sorun çözmeye çalıştığı, bu durumun da onlara alternatifleri karşısında esneklik kazandırdığı noktasında ısrarcıdır.⁵ Sonuç olarak akışkan deneyim dışında hiçbir sabiti olmayan pragmatizm doğal olarak çok katmanlı ve çoğulcu bir içeriğe sahiptir. Başlangıçtaki bu vizyon, daha sonra Rorty gibi düşünürlerin pragmatizmle post-modernizmi birleştirmesini kolaylaştırmıştır. Ayrıca bizim kendi sorunsalımız bakımından popülizmin neden pragmatizme ihtiyaç duyduğu meselesi de bu akışkanlık haliyle ilgilidir.

James'in pragmatizminde güçlü bir ahlaki boyut vardır. Öncelikle maddi gerçekliğin düşünce karşısındaki belirleyiciliği anlamında düşünürün de materyalist olduğu söylenebilir. Çünkü ona göre bireyin ihtiyaç ve ilgileri bilinci yaratır. Bilincin inşası işlevsel niteliği ağır basan bir süreçtir.⁶ Ancak pragmatizm ve materyalizm her durumda ortak bir yönelim ve niteliği paylaşmaz. Pragmatik olmayan materyalizm sorunludur. Bu son hatırlatma bağlamında materyalizm ya determinizme ya da evrimciliğe yönelir. İlkinde özgür irade imkansız hale

⁵ William James, *Pragmatizm*, çeviren. Tahir Karakaş, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, 41-5, 60, 67, 70, 77, 153-9, 165; William James, *Writings 1902-1910*, ed. Bruce Kuklick, New York: The Library of America, 1987, 1163; Ellen Kappy Suckiel, *William James'in Pragmatik Felsefesi*, çeviren. Celal Türer, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2003, 7-10, 90; William James, *Faydacılık*, çeviren. Tufan Göbekçin, Ankara: Yeryüzü Yayınları, 2003, 27; William James, "Pragmatizm Ne Demektir", çeviren Bilal Genç, *Felsefi Metinler: Pragmatizm*, ed. İsmail Doğu, İstanbul: Üniversite Kitabevi, 2004, 215; Emre Öztürk, *Sosyal Bilimler Metodolojisinde Bir Yaklaşım Olarak Pragmatizm*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2016, 94-5, 191, 201-2; Kemal Bakır, "Pragmatizm ve Eğitime Yansımaları", *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* 14, (2006): 52-3; John Murphy, *Pragmatism: From Pierce to Davidson*, Boulder: Westview Press, 1990, 42.

⁶ William James, *Felsefeye Giriş İçin Bir Başlangıç: Felsefenin Bazı Problemleri*, çeviren Aylin Sarıdere, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019, 92; Wesley Cooper, *The Unity of William James's Thoughts*. Nashville: Vanderbilt University Press, 2002, 2.

gelmektedir. İkincisinde ise bireysellik ortadan kalkar.⁷ Her iki olasılık da ahlaki özerklik için telafisi imkansız sonuçlara yol açar. Bireysel özgürlüğün olmadığı bir yerde seçim hakkı, seçim hakkının kısıtlandığı bir ortamda özgürlükten bahsedilemez. Bu arada James özgürlüğün esasının özgür irade olmadığını düşünür. Çünkü özgür irade tartışması kendini tekrar eder. Özgürlüğün çözülemeyen kozmolojik veya metafizik sorunlara hapsedilmesi bizi gerçek potansiyelimizden uzaklaştırır. Peki, bu negatif gündeme karşı nedir özgürlük? James'e göre özgürlük pozitif bir anlama sahiptir. Kişinin kendini gerçekleştirmesi, hatta mükemmelleştirmesi bize özgürlüğün doğru formülü verir. İnsan kendi kaderini tayin ettikçe, kendine bir tarih inşa ettikçe özgürleşir. Bu bağlamda özgürlük bir hissediş ve eylem felsefesidir.⁸

Dewey'in felsefesi önemli ölçüde William James çizgisinin devamı niteliğindedir. Ona göre de bir kuramın gerçekliği yaşamımızdaki sorunları çözme kapasitesiyle yakından ilgilidir. Düşünmek aslında sorun çözmektir. Soruların yanıtları ise metafizik teorilerde değil, yaşamın içindedir.⁹ Dewey'le birlikte pragmatizmin Amerikanlaşma süreci belli bir yetkinliğe ulaşır. Zaten James, pragmatizmin köken itibarıyla Avrupalı olsa da, nitelikleri ve ruhu bakımından Amerikalı olduğunu söylemiştir. Dewey Amerika düşünce hayatıyla pragmatizm arasındaki devamlılığı sadece felsefe alanında değil, sosyoloji ve eğitim gibi disiplinler bakımından da geliştirir. Düşünür Chicago Okulu çizgisindedir. Bilimsel yasa fikrine karşı değildir. Sosyolojiyi saha araştırması ve niteliksel araştırmalar paralelinde yorumlar. Ayrıca eğitimle ilgili çalışmalar yapmıştır Dewey. Türk eğitim sistemi dahil olmak üzere pek çok örnek vaka ve sorunsal üzerinden eğitim etkinliğinin nasıl daha verimli hale getirilebileceği meselesi Dewey'in pragmatik gündeminin ağırlık merkezlerinden biridir.¹⁰ Bu arada tıpkı James gibi Dewey de diyalektik düşünceden, daha doğrusu

⁷ Celal Türer, "W. James'in Pragmatik Felsefesinde Özgürlük- Ahlak ilişkisi", *Felsefe Dünyası*, 27, (1998): 81-2.

⁸ William James, *Rasyonalite Duygusu*, çeviren Celal Türer vd, Ankara: Fol Yayınları, 2021, 67; James, *Pragmatizm*, 64; Celal Türer, "Çoğulcu Bir Evrende İnsan Özgürlüğü: William James'in Perspektifi," içinde *Kavramlar Tarihi: Özgürlük*, ed. Armağan Öztürk & Cengiz C. Çevik, , Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2022, 388-421.

⁹ Bakır, "Pragmatizm ve Eğitime Yansımaları," 49-68; Emrullah Kılıç, "Stoacılık İle Pragmatizm Arasında Köprüler Kurmak", *Felsefe Dünyası Dergisi*, 76, (2022): 161-2.

¹⁰ John Dewey, "Felsefenin Yeniden Yapılanmasında Bilimsel Etken", *Pragmatizm Pratik Bir Felsefe*, çeviren. Sara Çelik, İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2018, 141.

Bakır, "Pragmatizm ve Eğitime Yansımaları," 51; Yücel Karadaş, "Pragmatizm: ABD'nin Yerli Düşüncesi", *Sosyologca*, 10 (20), (2020): 93-7; Celal Türer, "Amerika'da Felsefe", içinde *Felsefe Ansiklopedisi, C. I*, ed. Ahmet Cevizci, İstanbul: Etik Yayınları, 2003, 312.

diyalektiğin ereksel niteliğinden rahatsız olur. Diyalektik aracılığıyla tarihi belli bir sona götüren düşünme biçimi ona göre sorunludur.¹¹

Dewey'in ahlak kuramına katkısı da ayrıca ele alınabilir. Bu bağlamda toplumla birey arasındaki çelişkiye dikkat çeker düşünür. Ahlak her durumda hem bireyi hem de toplumu ilgilendirir. Toplumsal iyile bireysel iyi arasında uyum olabilir elbette. Ancak bu mümkün olmuyorsa seçim yapmak kaçınılmazdır. Bireyleri birbirleriyle ve bireyi toplumla karşı karşıya getiren ahlaki çoğulculuk önemli ölçüde ahlaki deneyimlerin niteliğinden kaynaklanır. Ahlaki deneyim alışkanlık ve tercihlerin toplamıdır. Tüm bu süreçlerin arkasında ise eylemler bulunur. Eylemler alışkanlıklara ve seçimlere yol açar.¹² Görüldüğü üzere Dewey ahlaki da pratikle ilişkilendirir. Pratikteki çoğulculuk ahlaki ikilemleri beraberinde getirir. Tabii düşünürün bu başlangıç durumundan çıkardığı sonuç mutlak bir ahlaki görelilik ve (veya) çoğulculuk değildir. O, bireylerin talepleri ve dolayısıyla hakları önemser. Ancak kişinin topluma karşı sorumlulukları, yani ödevler de en az haklar kadar ahlakın temel dayanakları arasında yer alır.

186

Richard Rorty pragmatizmi kapsamlı bir büyük anlatı eleştirisi olarak yeniden kurgular. Rorty tipi pragmatizmin temel dayanak noktası ise postmodern tahayyülle uyumlu bir şekilde hakikate karşı özgürlük ikiliği şeklinde formüle edilebilir. Pragmatizm anti-tözcü bir nesnellik ve hakikat anlayışına sahiptir. Toplumu sınırlayan değil, genişleten bir öznelarası mutabakatı ön plana çıkarır. Bu bağlamda merkez kavramı hakikat olan ve Platon ile Kant arasında çok sayıda düşünürde kendini açımlayan patikayı şiddetle eleştiren düşünür, benzer bir şekilde pozitivist dogmacılığı da sorunlu görür. Ona göre hiçbir şeyin kutsal olmadığı, her şeyin dil, vicdan, toplum ve zamanda belirlendiği dünya olumsal özgürlüğün gerçek teminatıdır. Rorty kendi pragmatizmini insan merkezli ve iyimser bir düşünce yönelimi olarak kurgular. Olumsuzluğun gelişiminde başta William James olmak üzere pragmatik felsefenin öncü isimlerinin katkısı büyüktür. Ama Rorty'a göre olumsuzluk pragmatizmden ibaret değildir. Nietzsche, Freud, Proust ve Wittgenstein gibi pek çok düşünür

¹¹ John Dewey, *Demokrasi ve Eğitim*, çeviren. Tufan Göbekçin, Ankara: Yeryüzü Yayınevi, 2004, 75-76.

¹² John Dewey, *Eğitimde Ahlak İlkeleri*, çeviren. Süleyman Aydın, Ankara: Fol Yayıncılık, 2020, 44-5, 47-8; Celal Türer, "Pragmatist Ahlak Nedir", *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi* 5 (2016): 18.

farklı kavram setleri ve bağlamlar aracılığıyla da olsa olumsal anlayışın yaygınlaşmasına katkı sunmuştur.¹³

Bu genel çerçeveyi, pratik bir alanda hukuk etkinliği bakımından yeniden kurgular düşünür. Ona göre hukuk ile felsefe arasında pozitif bir ilişki yoktur. Hukukun temel sorusu belli bir zamanda ve mekanda yargıçların işlerini nasıl iyi yapacakları meselesinde kristalize olur. Hukuka felsefi bir derinlik kazandırmaya çalışan epistemolojik yaklaşım, hukuk yoluyla sorunları çözmeyi amaçlayan pragmatizm karşısında yenilgiye uğramıştır.¹⁴ Bu yorum şüphesiz ki sadece hukuktan ibaret değildir. Hayatın her alanında somut ve olumsal bakış felsefi spekülasyonların önünde yer alır.

Buraya kadar yazdıklarımızı toplarsak karşımıza şöyle bir tablo çıkar: Pragmatizmin genel karakteri sorun çözme kapasitesi ve metafizik eleştirisinde kendi yetkinliğine ulaşır. James hakikat arayışı karşısında deneyim temelli aklın popülerleşmesine yardımcı olur. Bireysellik, seçim hakkı ve kişinin kendini gerçekleştirmesi bağlamında özgürlüğün pozitif niteliğini yoğun bir şekilde vurgulayan James, pragmatizmi eylem ahlakıyla ilişkilendirir. Büyük anlatı, kapsayıcı metodoloji ve metafizik sorunlara yaklaşım bakımından Dewey ve Rorty James çizgisini izler. Dewey ile birlikte pragmatik kültür ampirik bir temele kavuşur. Rorty ise hakikati anti tözcü bir öznelararası zeminde yeniden düşündüğünden pragmatik düşünceyi post-modernizm koşullarına uyarlar.

Pragmatizmle popülizm arasındaki ilişkiyi ayrıntılı bir şekilde irdelemeden önce pragmatizm-faydacılık bahsini karara bağlamak anlamlı olabilir. Çünkü bir faydayı gözeterek siyaset yapma hem popülizmin esasıdır hem de pragmatizm ve faydacılık sıklıkla birbirinin yerine kullanılabilen kavramlara karşılık gelir. Şöyle ki, utilitarianism ve pragmatizm ifadelerinin Türkçe karşılıkları noktasında mutabakat yoktur. Her ikisine de faydacılık denmekte, faydacılık geniş bir çerçevenin ortak bileşeni olarak yorumlanmaktadır. Bu arada faydacılığın gündelik dildeki anlamı egoizme çok yakındır. Kendi çıkarından başka hiçbir şeyi düşünmeyen insanlar faydacı olarak

¹³ Richard Rorty, *Olumsallık İroni ve Dayanışma*, çeviren. Mehmet Küçük ve Alev Türker, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995, 21-4, 49, 80, 117; Ramazan Yılmaz, "Richard Rorty'nin Post-Felsefi Kültürü", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 29, (2020): 239-253.

¹⁴ Sezai Çınar Özkan, "Pragmatizm Hukuka Ne Önerbilir?", *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7 (1), (2017): 313; Richard Rorty, "Pragmatism and Law: A Response to David Luban", *Philosophy and Social Hope*, Penguin Books, 1994a, 104-5; Richard Rorty, "The Banality of Pragmatism and the Poetry of Justice", *Philosophy and Social Hope*, Penguin Books, 1994b, 94.

görülür.¹⁵ Faydacılar faydayı mantık ve ahlak için genel bir ölçüt olarak değerlendirmeye eğilimlidir. Jeremy Bentham'a göre fayda doğru akıl yürütme biçiminin zorunlu bir koşuludur. Fayda mutluluk ve haz yolunda atılması gereken adımları karakterize eder. John Stuart Mill'de benzeri bir çizgide düşünce üretir. Tabii Mill faydayı insan eylemlerinin nihai ahlaki amacı olarak ilan eden ve onu özgürlükle ilişkilendiren bir kavrayış düzeyinde ısrar eder. Mill'in düşün dünyasında fayda sadece insan eylemlerini haz ve acıya göre düzenleyen mantıksal bir gereklilik değil, insanın özgür olmasını sağlayan teorik bir kalıdır.¹⁶

İki akım arasındaki teorik ilişkiye gelince, John Stuart Mill faydacılık, William James ise pragmatizmin geniş kitlelerce tanınmasına yardımcı olmuştur. James Mill'i teorik bir önder olarak kabul eder. Ancak teori inşasında faydacılık ve Mill literatürünün etkisi yine de çok zayıftır. Bu sonucu çok da şaşırtıcı görmemek gerekir. Pragmatizm faydacılığa göre çok daha geniş bir kavrayış düzeyine sahiptir. Pragmatikler faydayı hayatın her alanına uygular. Dahası eylem ve gündelik yaşama yönelik vurgu çok yüksek düzeydedir.¹⁷ Sonuç olarak pragmatizm ve faydacılık benzer hassasiyetle motive edilmiş ve (veya) aynı anlam dünyasını paylaşan akımlardır. Ancak içerikleri birbirine özdeş değildir.

Pragmatizm bölümünü kapatırken şu hususun altı özenle çizilebilir: Pragmatik düşünceye katkı sunmuş filozoflar metafizik eleştirisi, alternatif bilgi felsefesi ve metodoloji yorumları, hukuk ve eğitim başta olmak üzere gündelik hayatı belirleyen bazı kurumlarla ilgili tezleriyle oldukça geniş kapsamlı bir literatür yaratmışlardır. Ancak bir sonraki bölümde ayrıntılı bir şekilde göreceğimiz üzere popülist siyaset pragmatik felsefeyi doğrudan doğruya alımlamaz. Pragmatizmle popülizm arasındaki ilişki dar anlamda bir teori-pratik ilişkisi değildir. Popülist siyasetçiler pragmatizme katkı sunan felsefecilerin fikirlerini hayata geçiren eylem adamları olarak görülemez tek başına. Ancak pragmatizm, deneyim, fayda, sonuç, eylem, araçsal akıl ve çoğunluk gibi başlıklarda popülist tahayyülü belirler. Pragmatik düşünme tarzı popülizmin kurucu niteliklerinden biridir.

¹⁵ Türek ve Aydın, "Utilitarianism" ve "Pragmatism," 122-3.

¹⁶ Öztürk, *Sosyal Bilimler Metodolojisinde Bir Yaklaşım Olarak Pragmatizm*, 17-8, 35-6, 53-4; John Stuart Mill, *Faydacılık*, çeviren, Nazmi Coşkunlar, İstanbul: MEB Yayınları, 1986, 18-19; Magee, *Büyük Filozoflar, Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi*, 292.

¹⁷ Türek ve Aydın, "Utilitarianism" ve "Pragmatism," 123-6, 133; Kemal Bakır, "William James'in Pragmatizminde İyileştiricilik ve Ahlakın İnşası", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (3), (2015): 15; Suckiel, *William James'in Pragmatik Felsefesi*, 49, 125.

Popülizmin Siyaset Anlayışı ve Pragmatizm

Popülizmle pragmatizm arasındaki kesişimin daha çok sorun çözmeye odaklanmış sonuç temelli bir epistemolojik yönelimle ilgili olduğu söylenebilir. Pragmatik dünya görüşüne yakın tüm kesim ve kişiler pragmatik siyasete destek verir diyemeyiz elbette. Ancak popülizm belli bir nedenden dolayı pragmatik olmak zorundadır. Popülizmi irdelediğimizde karşımıza çıkan tablo, popülistlerin hangi noktada pragmatizme ihtiyaç duyduğunu açıklar niteliktedir.

Popülizm ideolojik açıdan amorf bir niteliğe sahiptir. Bu nedenle tarih boyunca hem sol hem de sağ popülizmler olmuştur. Günümüz dünyasında ise popülizm daha çok sağ popülizme karşılık gelmektedir. Popülizmin niteliklerini özetlerken kullandığımız ölçüt ve ilkeler aynı zamanda sağ popülist hareketlerin siyasal karakterini ortaya koymaktadır. Bu genel tespit karşısında ise sol popülizme dair bir dizi hatırlatma yapılabilir: Öncelikle popülizm 19. yüzyılın ilerici hareketlerinin içinden çıkmıştır. Bu nedenle popülizmin en azından başlangıçta daha sola yakın olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Sol ile popülizm arasındaki yakınlık Latin Amerika denetimi bağlamında kendini yeniden üretmektedir. Tabii Latin Amerika popülizmin sadece sosyalizmden değil, aynı zamanda faşizmden de etkilendikleri, Peron, Chaves, Morales, Maduro dahil pek çok popülist siyasetçinin ayrımcı ve otoriter uygulamalar yapmakla suçlandıkları bilinen bir gerçektir.¹⁸ Latin Amerika deneyimi dışında daha çok küreselleşme karşıtı hareketlerde kendini açığa vuran ve anti-kapitalist söylemi yeniden üreten neo-anarşist bir sol popülizmin olduğu da iddia edilebilir. Bu ikinci tip sol popülist dalga daha çok yeni toplumsal hareketlerde görünür hale gelmekte, Marksist, ekolojist ve feminist bir dizi ideolojik formu gündelik hayat içinde yeniden üretmektedir.¹⁹

Popülizm'ün üç önemli özelliği vardır: Bunlar sırasıyla liberalizm karşıtı demokrasi anlayışı, lider-halk özdeşliği ve pragmatik düşünme alışkanlığıdır.

¹⁸ Paulo Gerbaudo, *Maske ve Bayrak, Popülizm, Yurttaşlık ve Küresel Protesto*, çeviren, Diyar Saraçoğlu, İstanbul: Kafka Yayınları, 2018, 27, 81-3; Margaret Canovan, *Popülizm*, New York & London: Harcourt Brace Jovanovich, 1981, 19; Cas Mudde ve Cristobal Rovira Kaltwasser, *Popülizm, Kısa Bir Giriş*, çeviren, S. Erdem Türközü, Ankara: Nika Yayınları, 2019, 26, 41-5.

¹⁹ Gerbaudo, *Maske ve Bayrak*, 14, 27; Cas Mudde ve Cristobal Rovira Kaltwasser, "Populism," içinde *The Oxford Handbook of Political Ideologies*, ed. Michael Freeden ve March Stears, Oxford: Oxford University Press, 2013, 496-7; Immanuel Wallerstein, "Liberalizm ve Demokrasi," *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*, çeviren, Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları, 2009, 103-9.

Öncelikle şu tespiti yapmakta yarar var. Popülistlerin büyük bir kısmı bu adlandırmayı kabul etmez. Popülizm tıpkı faşizm gibi pejoratif yani ağır basan bir kavramlaştırımadır.²⁰ Çünkü popülizm eleştirel bir şekilde karşı karşıya geldiği liberal çevreler tarafından mahkum edilmiş, pre-modern ve ilkel bir siyaset biçimi olarak damgalanmıştır.

Demokrasinin liberal olmayan biçimi popülizmin temel dayanağıdır. Bu bağlamda her popülizm anlayışı kökenleri Rousseau ve Schmitt'de olan çoğunlukçu bir demokrasi perspektifini içtenlikle benimser. Rousseau'nun egemenliğin bölünmesi, devredilmesi ve temsil edilmesine karşı çıkan tekçi genel irade anlayışı ile Schmitt'in demokrasi ile diktatörlüğü çoğulculuk karşıtı bir içerikle birleştiren hukuk politik okuması popülizmin felsefi arka planı olarak iş görür.²¹

Popülizmin liberalizm karşıtı demokrasi yorumu iki söylemi ön plana çıkarır: Bunlar sırasıyla elit karşıtlığı ve çoğunlukçuluktur. Popülist siyasetçiler halkın gerçek çıkarlarını kurumlara ve o kurumları idare eden seçkinlere karşı koruduklarını iddia eder. Yasal ve anayasal çerçeveyi referandumlar yoluyla açmak ve seçkinlerin sistem içindeki siyasal ağırlıklarını azaltmak popülist reel politığın temel dayanaklarından biridir.²² Bu bağlamda popülizmde statükoyu çözen radikal bir siyasal yönelim vardır. Çoğulculuk karşıtlığı anti-liberal demokrasi anlayışının kaçınılmaz bir sonucudur. Popülistler muhalefeti yeterince meşru görmez. Siyasi rakiplerin halk düşmanı ilan edilmesi ve onlara düşman ceza hukuku uygulanması popülist reel politikte karşımıza çok sık çıkan unsurlardır. Çoğulculuk karşıtlığı halk kavramını yorumlama biçimiyle de yakından ilgilidir. Popülistler gerçek halkı halktan ayırır. Kendisine oy veren kesimler ve (veya) etnik/dini nedenlerle çoğunluğu teşkil eden siyasal sosyoloji popülizmin çoğulculuk karşıtı ayrımcı halk kavrayışının temelini teşkil eder.²³

²⁰ Mudde ve Kaltwasser. Popülizm, 12-3; Armağan Öztürk, "Popülizmin İdeolojik Matrisi", *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 5 (2), (2020): 200.

²¹ Jean-Jack Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çeviren, Vedat Günyol, İstanbul: Adam Yayınları, 1987, 109-110; Carl

Schmitt, *Parlamenter Demokrasinin Krizleri*, çeviren, A. E. Zeybekoğlu, Ankara: Dost Yayınları, 2006, 23-35.

²² Bernard Crick, "Populism, Politics and Democracy", *Democratization*, 12 (5), (2005): 626; Mudde ve Kaltwasser. Popülizm, 25-9; Öztürk, "Popülizmin İdeolojik Matrisi," 201.

²³ Crick, "Populism, Politics and Democracy", 629; Jan-Werner Müller, *Popülizm Nedir?*, çeviren, Onur Yıldız. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, 15-6; Mudde ve Kaltwasser. Popülizm, 20, 48.

Popülizmin bahse değer ikinci temel özelliği lider-halk özdeşliğidir. Popülist siyaset halkı liderin bedeninde somutlaştırır. Liderin simgelediği politik bütünlük aynı zamanda halkın kaotik içerikten sıyrılarak kolektif bir özne haline gelmesini sağlar.²⁴ Lider-halk özdeşliği belki her durumda değil, ama çoğu kez başkanlık sistemi gibi bazı yönetim modellerini ve faşizm gibi lidere itaati siyasetin vazgeçilmez bir gereği haline getiren totaliter ideolojileri hatırlatır. Liderin şahsında özgün bir içeriğe kavuşan popülizm kaba, dışlayıcı, ötekileştirici, ırkçı ve cinsiyetçi bir dil kullanmakla itham edilmektedir. Ayrıca lidere bağlılığın rasyonel düşünme ve değerlendirme süreçleriyle müzakere rejimini kesintiye uğrattığı olgusu şikayet konusu edilen hususların başında gelmektedir.

Popülizmin son önemli özelliği pragmatik düşünme tarzıdır. Popülizm eleştirmenleri ondaki pragmatizmi irrasyonel bir içerikle ele almaya eğilimlidir. Bir benzeri faşistlerde olan anti-felsefe geleneği popülistleri de büyüler. Pek çok popülist aktör ve akım politik tercihlerini derin veya kapsamlı ideolojik yönelimlere dayandırmaz. İdeolojinin pratiğe sınırlı etkisi, siyaset felsefesindeki temel bazı soru, sorun ve çözümlerin popülistlerce son derece pragmatik bir şekilde ele alınmasına yol açmıştır. Popülistler birbiriyle çelişik tezleri aynı anda savunabilir. Karşıt ideoloji ve felsefi sistemler popülist politikalarda amorf bir nitelikte kullanılabilir.

Tabii popülizmdeki pragmatizm sadece eylemde esneklik ve düşüncede ılımlılık anlamına gelmemekte, komplo teorileri, post-truth koşulları ve bu bağlamda uzmanlık karşıtı düşünme tarzı popülist reel politiği önemli ölçüde belirlemektedir. Post-truthun etik değerlendirmeyi imkansız kılacak şekilde hakikati önemsiz hale getirdiği sıklıkla dile getirilen bir suçlamadır. Hakikatin, dolayısıyla doğru ve iyinin nesnel niteliğini kaybetmesi genel olarak gündelik hayatı, özel olarak ise siyaseti salt çıkarılığa mahkum etmektedir. Bu durumun popülizmin ve (veya) faydacılığın bozulmuş bir versiyonu gibi iş gördüğü ise açıktır. Böylesi bir düzende siyaset retoriğe indirgenmiş durumdadır. Lidere bağlılık siyaseti duygusal bir içeriğe mahkum eder. Tüm aktörler bakımından tek

²⁴ Ernesto Laclau, *Popülist Akıl Üzerine*, çeviren, Nur Betül Çelik, Ankara: Epos Yayınları, 2007, 79-91; Öztürk, "Popülizmin İdeolojik Matrisi," 202.

rasyonellik hedefe ulaşmaktır. Hedefe ulaşmak için en kolay yolun tercih edilmesi, yani araçsal akıl rasyonelliğin popüler biçimi olarak kutsanır.²⁵

Sonuç Yerine

Pragmatizm deneyimi olumsal bir olanak olarak görür. Bahsi geçen olanak dünyaya uyum sağlamamıza yardımcı olur. Popüler kullanımı bakımından değil ama, felsefi bir enstrüman olarak popülizmde ciddi bir metafizik eleştirisi ve erdem ahlakı yönü de vardır. İnsan eylem ve davranışlarının belli bir çerçeve içinde değerlendirilmesi pragmatizmin öncelikli amaçları arasındadır. Sorun çözmenin hayatı kolaylaştırdığı, gündelik ilişkilere ılımlı ve sürdürülebilir bir nitelik kazandırdığı da doğrudur. Makalede pragmatizmin felsefe içinde metafizik, ontoloji ve epistemoloji ağırlığını azaltan, düşünme pratiği gündelik hayat kazanımlarıyla ilişkilendiren temel yönelim bu felsefenin gelişimine katkı sunmuş bir dizi düşünür aracılığıyla temellendirilmiştir. Pragmatizmin akışkan kavrayış düzeyi ile pragmatizmin faydacı niteliği popülist siyasetin pragmatik arka planı bakımından önemli ipuçlarına karşılık gelir.

192

Pragmatizmin deneyimi ön plana çıkaran okumasının bugünün dünyasında ne kadar anlamlı olduğu meselesi ayrıca tartışılmayı hak eder. Şöyle ki, deneyimden anlamlı bir sonuç çıkması ortak deneyimlere ya da kültürel ve ekonomik yapılar başta olmak üzere benzeşim yaratan süreçlerin varlığına bağlıdır. Ancak post-modernizm, hatta post-truth koşullarında benzer deneyim olasılıkları giderek azalmaktadır. İşte bu noktada popülizm devreye girer. Duygular ve arzular popülist siyasetin başlıca malzemesidir. Ayrıca rasyonel ve soyut düşünce yerine somut zemin sıklıkla vurgulanır. Popülizmin her meseleyi duygulara ve somut sorunlara indirgeyen bakış açısı kısa erimli davranış tarzını körüklemekte; bu durum da çıkarıcılığı ahlakın önüne koymaktadır.

Tartışmayı kapatırken sorunsalın sınırları ve çalışmada vurgulanan temel argümanı yeniden ele almakta yarar olabilir. Şöyle ki, felsefi anlamda pragmatizm çok katmanlı bir geleneği ifade eder. Gerçekliği sorunlar şeklinde örgütleyen akıl pragmatizmin epistemolojik zeminini karakterize eder. Pragmatik düşünce sorunlar şeklinde formüle ettiği meseleleri çözmeye ve hayatı kolaylaştırmaya çalışır. Akışkan bir eylem ahlakı, anti-özcülük ve metafizik karşıtlığı sorun çözücü mantığın zorunlu aşamalarına karşılık gelir.

²⁵ Yalın Alpay, *Yalanın Siyaseti*, İstanbul: Destek Yayınları, 2017, 20; Louis P. Pojman, *Ethics: Discovering Right and Wrong*, Wadsworth Publishing, 2011, 114.

Popülizmdeki pragmatizm ise bu geniş çerçevenin sadece bir kısmını devralmıştır. Tabii popülizmin pragmatizme yaklaştığı yer bir hayli araçsal bir pragmatizm yorumunu ön plana çıkarır. Bu durum, yani popülizmin pragmatizmi pragmatizmin etik çekirdeğini boşaltan bir zemini de güçlendirir.

KAYNAKÇA

- Alpay, Yalın. *Yalanın Siyaseti*. İstanbul: Destek Yayınları, 2017.
- Bakır, Kemal. "Pragmatizm ve Eğitime Yansımaları". *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* 14, (2006): 49-68.
- Bakır, Kemal. "William James'in Pragmatizminde İyileştiricilik ve Ahlakın İnşası". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (3), (2015): 11-26.
- Canovan, Margaret. *Popülizm*. New York & London: Harcourt Brace Jovanovich, 1981.
- Crick, Bernard. "Populism, Politics and Democracy." *Democratization*, 12 (5), (2005): 625-632.
- Dewey, John. *Demokrasi ve Eğitim*. Çeviren Tufan Göbekçin. Ankara: Yeryüzü Yayınevi, Ankara 2004.
- Dewey, John. "Felsefenin Yeniden Yapılanmasında Bilimsel Etken". *Pragmatizm Pratik Bir Felsefe*. Çeviren Sara Çelik. İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2018.
- Dewey, John. *Eğitimde Ahlak İlkeleri*. Çeviren Süleyman Aydın. Ankara: Fol Yayıncılık, 2020.
- Doğan, Nejat. "Pragmatizmin Felsefi Temelleri." *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 20, (2003): 83-93.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Cooper, Wesley. *The Unity of William James's Thoughts*. Nashville: Vanderbilt University Press, 2002.
- Gerbaudo, Paolo. *Maske ve Bayrak, Popülizm, Yurttaşlık ve Küresel Protesto*. Çeviren Diyar Saraçoğlu. İstanbul: Kafka Yayınları, 2018.
- Gutek, Gerald Lee. *Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar*. Çeviren Nesrin Kale. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2017.
- James, William. *Writings 1902-1910*. editör Bruce Kuklick. New York: The Library of America, 1987.
- James, William. *Faydacılık*. Çeviren Tufan Göbekçin. Ankara: Yeryüzü Yayınları, 2003.

- James, William. "Pragmatizm Ne Demektir". Çeviren Bilal Genç. *Felsefi Metinler: Pragmatizm*. editör İsmail Doğu. İstanbul: Üniversite Kitabevi, 2004.
- James, William. *Pragmatizm*. Çeviren Tahir Karakaş. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- James, William. *Felsefeye Giriş İçin Bir Başlangıç: Felsefenin Bazı Problemleri*. Çeviren Aylin Saridere. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019.
- James, William. *Rasyonalite Duygusu*. Çeviren Celal Türer vd. Ankara: Fol Yayınları, 2021.
- Karadaş, Yücel. "Pragmatizm: ABD'nin Yerli Düşüncesi". *Sosyologca*, 10 (20), (2020): 82-108.
- Kılıç, Emrullah. "Stoacılık İle Pragmatizm Arasında Köprüler Kurmak". *Felsefe Dünyası Dergisi*, 76, (2022): 158-187.
- Laclau, Ernesto. *Popülist Akıl Üzerine*. Çeviren. Nur Betül Çelik. Ankara: Epos Yayınları, 2007.
- Magee, Bryan. *Büyük Filozoflar/Platon'dan Wittgeinstein'a Batı Felsefesi*. Çeviren Ahmet Cevizci. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000.
- Mill, John Stuart. *Faydacılık*. Çeviren. Nazmi Coşkunlar. İstanbul: MEB Yayınları, 1986.
- Mudde Cas ve Cristobal Rovira Kaltwasser. "Populism". İçinde *The Oxford Handbook of Political Ideologies*. editör Michael Freeden ve March Stears, 494-312. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Mudde, Cas ve Cristobal Rovira Kaltwasser. *Popülizm, Kısa Bir Giriş*. Çeviren. S. Erdem Türközü. Ankara: Nika Yayınları, 2019.
- Murphy, John P. *Pragmatism: From Peirce to Davidson*. Boulder: Westview Press, Boulder, 1990.
- Müller, Jan-Werner. *Popülizm Nedir?* Çeviren. Onur Yıldız. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Peirce, Charles Sanders. "Pragmatism in Retrospect: A Last Formulation". İçinde *The Philosophy of Peirce: Selected Writings*, editör. Justus Buchler 269-289. New York: AMS Press, 1978.

- Pojman, Louis P. *Ethics: Discovering Right and Wrong*, Wadsworth Publishing, 2011.
- Rorty, Richard. "Pragmatism and Law: A Response to David Luban", *Philosophy and Social Hope*. Penguin Books, 1994a, 104-113.
- Rorty, Richard. "The Banality of Pragmatism and the Poetry of Justice", *Philosophy and Social Hope*. Penguin Books, 1994b, 93-104.
- Rorty, Richard. *Olumsuzluk İroni ve Dayanışma*, Çeviren Mehmet Küçük ve Alev Türker. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.
- Özkan, Sezai Çınar. "Pragmatizm Hukuka Ne Önerbilir?." *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7 (1), (2017): 311-332.
- Öztürk, Emre. *Sosyal Bilimler Metodolojisinde Bir Yaklaşım Olarak Pragmatizm*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2016.
- Öztürk, Armağan. "Popülizmin İdeolojik Matrisi". *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 5 (2), (2020): 199-220.
- Rousseau, Jean-Jack. *Toplum Sözleşmesi*. Çeviren Vedat Günyol. İstanbul: Adam Yayınları, 1987.
- Schmitt, Carl. *Parlamentar Demokrasinin Krizleri*. Çeviren A. E. Zeybekoğlu. Ankara: Dost Yayınları, 2006.
- Shook, John. *Amerikan Pragmatizminin Öncüleri*. Çeviren Celal Türer. İstanbul: Üniversite Kitapevi, 2003.
- Suckiel, Ellen Kappy. *William James'in Pragmatik Felsefesi*. Çeviren Celal Türer. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2003.
- Türer, Celal. "W. James'in Pragmatik Felsefesinde Özgürlük- Ahlak ilişkisi." *Felsefe Dünyası* 27, (1998): 81-90.
- Türer, Celal. "Amerika'da Felsefe". İçinde *Felsefe Ansiklopedisi, C. I*, editör Ahmet Cevizci 299-324. İstanbul: Etik Yayınları, 2003.
- Türer, Celal. "Charles S. Peirce'ün (Pragmatik) Doğruluk Teorisi." *Kaygı* 13, (2009): 71-82.
- Türer, Celal. "Pragmatist Ahlak Nedir." *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi* 5, (2016): 15-32.

Türer, Celal ve Metin Aydın. "Utilitarianism" ve "Pragmatism": Farklar, Ortak Noktalar." *FLSF* 28, (2019): 121-149

Yılmaz, Ramazan. "Richard Rorty'nin Post-Felsefi Kültürü." *Toplum Bilimleri Dergisi* 29, (2020): 239-253.

Türer, Celal. "Çoğulcu Bir Evrende İnsan Özgürlüğü: William James'in Perspektifi." İçinde *Kavramlar Tarihi: Özgürlük*, ed. Armağan Öztürk & Cengiz C. Çevik, 388-421. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2022.

Wallerstein, Immanuel. "Liberalizm ve Demokrasi". *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*, Çeviren Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları, 2009.

BİR POLİTİK PRAGMATİZM BİÇİMİ OLARAK POPÜLİZM
POPULISM AS A FORM OF POLITICAL PRAGMATISM
Armağan ÖZTÜRK